

EB

01020

Uitspraak 1.000

DE ONTWIKKELING VAN DE WETENSCHAP DER ECONOMIE IN DE 20^E EEUW

REDE

UITGESPROKEN TER GELEGENHEID VAN DEN
DIES NATALIS DER VRIJE UNIVERSITEIT OP
20 OCTOBER 1947

DOOR

Mr P. A. DIEPENHORST

1948

N.V. NOORD-HOLLANDSCHE UITGEVERS MAATSCHAPPIJ
AMSTERDAM

V

DE ONTWIKKELING VAN DE WETENSCHAP DER ECONOMIE IN DE 20^E EEUW

REDE

UITGESPROKEN TER GELEGENHEID VAN DEN
DIES NATALIS DER VRIJE UNIVERSITEIT OP
20 OCTOBER 1947

DOOR

Mr P. A. DIEPENHORST

1948

N.V. NOORD-HOLLANDSCHE UITGEVERS MAATSCHAPPIJ
AMSTERDAM

40 op 10258

Technische moeilijkheden vertraagden het drukken mijner rede. Dezelfde moeilijkheden zijn oorzaak dat wordt afgezien van het oorspronkelijk voornemen een breedere uitwerking van de besproken onderwerpen te geven. Zonder toevoeging of wijziging wordt daarom het 20 October 1947 gesprokene gepubliceerd.

P. A. DIEPENHORST

Zeer geachte Toehoorders, Dames en Heeren.

Nu de twintigste eeuw haar kringloop bijna ten halve heeft volbracht, zal den docent, die gedurende 43 jaren met het onderwijs in de economie aan de Vrije Universiteit belast werd, niet euvel worden geduid het werpen van een terugblik en het leveren van een kort overzicht van de voornaamste momenten, die de ontwikkeling van de *wetenschap der economie* in dit tijdperk beheerschen. De periode van de eeuw, van de halve eeuw wordt alzoo tot uitgangspunt genomen en gegronde critiek is daartegen in te brengen. In zijn fraaie studie over *De eeuw van Flaubert*, opgenomen in *Phoenix*, wijst Schmidt Degener op het onlogische om in de geschiedenis te zien een opeenvolging van eeuwen. „De willekeur dezer caesuur” — zoo betoogt hij — „houdt geen verband met de ontwikkeling der gebeurtenissen. Er zijn kleine jaargroepen, wier sneller tempo meer dan een eeuw aan inhoud aflegt en daarnaast eeuwen wier geeuwerig halfbewustzijn zelfs eigen duur niet bevroedt”.

Wat van de 20e eeuw tot dusver ook moge worden getuigd — geeuwerig en gapend was zij in haar felle bewogenheid niet. „In den gaper” is voor haar een niet passend embleem en wel allerminst het „in den gouden gaper”.

Scherpe karakteriseering is daarmee niet gegeven en van het willekeurige in de keuze der te behandelen periode zijn wij ons bewust. Echter levert de bepaling van *elken* peildatum niet slechts tot vaststelling van *stoffelijken* vermogensaanwas, maar ook van *geestelijke* ontwikkeling moeilijkheden op. Natuurlijk mag in de verloopende decaden der 20e eeuw geen afgeronde, op zich zelf staande periode worden gezien. Sporen van hetgeen wij tot haar karakteristiek rekenen, werden reeds in de 19e eeuw aangetroffen, maar onder dit voorbehoud mag toch wel van een eigen gestalte der economische wetenschap in de 20e eeuw worden gewaagd.

Op enkele sprekende trekken gaan wij de aandacht vestigen.
Toenemende verfijning in de begripsomschrijving en de

theoretische analyse, die tot een omwerking van onderscheidene leerstukken leidde, is het eerste opvallend kenmerk. Niet weinig in getal zijn de afzonderlijke theorieën, wier gestalte zich in den loop der laatste tientallen jaren mee daardoor radicaal wijzigde.

Daar is de ommekeer die zich in de *geldleer* voltrok sinds Knapp in 1905 zijn geruchtmakend *Die staatliche Theorie des Geldes* deed verschijnen. De oude metallistische opvatting, die ter verklaring van het wezen van het geld in het stoffelijke substraat het fundamenteel uitgangspunt zag, werd verlaten en te kust en te keur werden aangeboden de nominalistische theorieën, die teruggrepen naar ideële functies, door het geld verricht. In nauw verband daarmee werd niet slechts de *geldtheorie*, maar ook de leer van het bankwezen gebouwd op grondslagen, die van de vroegere structuur principieel verschillen. Met name de geldscheppende functie der banken behoorde in de nieuwere literatuur tot de geliefkoosde onderwerpen.

De scherpere begripsontleding valt niet minder op bij het betreden van het gebied der prijstheorieën. „*Monopolistische concurrentie*” was voor de 19-eëwsche economen een onbekend begrip. *Monopolie* en *concurrentie* vormden voor hen de onoverbrugbare tegenstelling, waarbij dan hoogstens de monopolies in natuurlijke en kunstmatige monopolies werden onderscheiden en concurrentie de *volkomen* concurrentie omvatte. Dieper doordringen in deze materie leidde de laatste jaren tot het opstellen van allerhande tusschenvormen als *monopolistische concurrentie*, *duopolie*, *oligopolie*, die ten aanzien van de prijsvorming fijnere nuanceeringen deden onderscheiden.

Als derde voorbeeld voeren wij aan den overgang van *crisis-theorie* tot *conjunctuurleer*, die zich in de moderne beschouwingen voltrok. De oude theorie gaf een *pathologie*, de moderne conjunctuurleer ontwerpt een *physiologie* van de economische bedrijvigheid. De 19e-eeuwsche behandeling spitste zich toe op de verklaring van de *crisis*, een ziekteverschijnsel, dat het economisch leven verstoorde, maar de moderne leer gewaagt van een rhythmischen kringloop van op- en neergang, welks opvolgende fasen *alle* een voorwerp van onderzoek dienen te zijn en waarvan de crisis slechts een onderdeel vormt.

Nog verschillende voorbeelden zouden kunnen worden bijgebracht. De beteekenis en de onderscheiden functies van sparen en investeren kwamen in nieuw licht te staan. Nooit zou over „full employment”, een onderwerp dat thans in de literatuur een vooraanstaande plaats inneemt, zoo verdienstelijke bijdrage zijn verschenen als in den Amerikaanschen bundel *Post-war economic problems* (1943), indien niet nauwkeurige theoretische analyse aan tal van studies ware voorafgegaan. Het werk van Eucken, *Die Grundlagen der National-ökonomie*, opende op methodologisch terrein nieuwe perspectieven door de bestudeering van de economische orde op den voorgrond te stellen. Over „indifferentie curven”, over den „multiplier”, over natuurlijke en geldrente, mediteeren en oreeren vooral jongere beoefenaren met een vaardigheid, die vroegere generatie van bewondering, althans van verwondering de handen zou doen ineenslaan.

In het *Gedenkschrift*, door de Koninklijke Academie van Wetenschappen in 1941 uitgegeven, vertolken de hoogleraren Huyzinga en Van der Hoeven den jubel over de triomfen, die de wetenschap in het algemeen en de natuurwetenschappen in het bijzonder op het laatst der 19e en de eerste helft der 20e eeuw behaalden. Al past ten aanzien van de economie een meer gematigde toon, tóch kan ook hier aanmerkelijke vooruitgang worden geboekt. Waarlijk, het is geen geringe zaak dat tijdens een periode, waarin twee wereldoorlogen het stoffelijk maatschappelijk leven in zijn grondslagen beroerden, voor den theoretischen opbouw van de wetenschap, die dit economisch leven tot voorwerp van onderzoek heeft, zoo groote belangstelling en inspanning aan den dag werd gelegd. Deze praestaties hebben recht op sterker waardeering dan die welke Dr Goudriaan toonde in zijn boek *Socialisme zonder dogma's*, dat deze boutade bevat: „Ik beweer niet, dat gij verkeerd doet met u een of meer boekenkasten met economische literatuur aan te schaffen. Ik heb dat zelf ook gedaan en ik heb er mij niet slecht bij bevonden. Als gij de kunst van snel en kritisch lezen verstaat, kunt ge er eenige nuttige wijsheden uit opdiepen. Maar het is erts van laag gehalte: viel Irrtum.... veel bombast en quasi-diepzinnige ontledingen, die nooit practische bruikbaarheid zullen krijgen, veel oppervlakkige journalistiek.... und

ein bischen Wahrheit.... Na de dagen der klassieke economie — zeg de laatste honderd jaar — ken ik geen enkel vruchtbaar initiatief, dat uit de kringen dezer theoretici is voortgekomen”.

Billijk is Goudriaans uitval niet. Toch schuilt in de critiek van hem en anderen, die zich onvoldaan toonen over den ontwikkelingsgang der economische wetenschap, een element van waarheid. Het meest systematisch zijn die klachten, geformuleerd in het boek van een vrouw, Barbara Wootton, wier opzienbarend *Lament for economics* niet naliet indruk te maken. In haar „*indictment*” keert zij zich heftig tegen de kwade hebbelijkheid van vele moderne economen om zich te verliezen in sophistische spitsvondigheden, terminologische en methodologische uitweidingen, gehuld in onverstaanbare formules, die de economie voor talrijken ongenietbaar maken. „Daar was een tijd” — zoo lamenteert zij — „dat professoren in de economie schreven het meesterlijke proza van een Adam Smith of John Stuart Mill. Nu zijn hun verhandelingen bezoeeld door ingewikkelde diagrammen, technische mathematische symbolen of op zijn best zoo duistere en abstracte redeneringen, dat alleen zij, die met deze kronkelgangen vertrouwd zijn, hen eenigermate kunnen volgen”.

Geeft vrouwelijk sentiment aan dit hartstochtelijk protest een ietwat eenzijdig karakter, ook in minder levendigen en meer bezonnen vorm is het herhaald. Prof. Cannan schreef zijn pleidooi voor de noodzakelijkheid van een meer eenvoudige economie. Durbin klaagde in het *Economic Journal* van Juni 1938 over de theoretische economie, die zich met rassche schreden ontwikkelde in een onbegrijpelijk spel van gecompliceerde variabelen en mathematische symbolen. Ten onzent hief Prof. Van der Valk te Utrecht in zijn inaugureele rede over *De beoefening der economische wetenschap* waarschuwend den vinger op tegen de eenzijdige verheffing van de zoogenaamde zuivere theorie. Niet misplaatst is het indrukwekkend vermaan van Eucken: „Niet definities en woordanalysen of methodologische overleggingen of opsomming van vroegere en huidige theorieën openen de deur tot de economie, maar alleen de bestudeering van het economische leven van iederen dag, dat de grootste problemen opwerpt”.

Inderdaad te hoog is de prijs, indien logische preciseering betaald moet worden met vervreemding van de werkelijkheid. Wie kennis neemt van de zwaarwichtige betoogen in de laatste jaren aan den zoogenaamden „multiplier” gewijd, waarvan Prof. Kreukniet, in de opstellen ter eere van Prof. F. de Vries uitgegeven, afscheid neemt, zonder eenig vriendelijk woord aan des multipliers nagedachtenis te kunnen wijden, omdat hij loochent, dat deze analyse zelfs maar een bruikbaar onderdeel van een dynamische theorie kan vormen, voelt onweerstaanbaar eenigen wrevel opkomen over zoo veel onnut bestede denkkraft.

Theoretische analyse, logische preciseering is goed, doch *met mate*. Verfining van de theorie — wij zeggen het Van der Valk na — is toe te juichen, indien het ons verder kan brengen. Maar als in een tijd van groote verschuivingen op economisch gebied de toegepaste economie verwaarloosd wordt voor vaak onvruchtbaar theoretisch werk, is dat een bedenkelijk verschijnsel voor de economische wetenschap.

Slotsom van onze beschouwingen over den eersten karaktertrek, dien wij in den loop der economie in deze eeuw ontwaren, is deze: De voortschrijdende verfining van de theoretische economie, die valt te constateeren, is prijzenswaardig, mits vermeden wordt tweeërlei gevaar: Ten eerste het gevaar, dat de overleggingen worden gehuld in formules en begripsconstructies, onverstaanbaar voor den gewonen man. Een eigengereid zich bedienen van terminologie en begrippen, afwijkend van het gewone spraakgebruik, nam dergelijke afmetingen aan, dat een vooraanstaand man zich gerechtigd achtte tot de uitspraak, dat verschillende economen liever elkanders *tandenborstel dan terminologie zouden gebruiken*. Een tweede gevaar schuilt in de overschatting van de beteekenis der zoogenaamde reine, zuivere theorie, wier taak beoefenaren als Prof. F. de Vries beperken tot een zuiver formeele functie van begrippen definieeren en analyseeren. De wetenschap der economie bestrijkt breeder terrein, heeft ruimer taak en de zuivere theorie vormt van haar slechts een onderdeel. Ongevenschte overschatting van haar waarde zal worden vermeden, indien wordt bedacht, dat nog altijd leven de ratten, van wie Heine dichtte:

Man fängt nicht Ratten mit Syllogismen
 Sie springen über die feinsten Sophismen

Het tot nu toe behandelde raakte meer de *formeele* zijde, liet onbesproken *inhoud, richting, geest* van het wetenschappelijk economisch bedrijf. Die komen aan de orde bij de schets van een *tweeden* markanten trek, welke het economisch denken in de 20e eeuw beheerscht. Moest de ontwikkeling in een pakkende zinsnede worden samengevat, dan zou als motto voor de koerswijziging kunnen dienst doen het „*van goederenleer tot wetenschap van het welvaartsstreven van den mensch*”.

Gerechtvaardigde klacht tegen de klassieke leer, in de 19e eeuw overheerschend, is dat zij de economie al te zeer opbouwde buiten den mensch om, dat zij meer den ontwikkelingsgang der *goederen* dan de *menschelijke* bedrijvigheid tot voorwerp van onderzoek koos. De klacht is meermalen overdreven en onbillijk toegespitst tegen de *personen* van de groote klassieke meesters, die van allerhande onmenschelijke neigingen en leerstellingen beticht werden. Met erkenning en vermindering van deze onbillijkheid moet worden staande gehouden de beschuldiging, dat in de klassieke leer de centrale positie van den mensch niet voldoende werd geëerbiedigd, dat niet het menschelijk willen, het *menschelijk* handelen, de menschelijke behoeften en begeerten, het menschelijke machtsvertoon, de menschelijke samenbinding, de menschelijke verantwoordelijkheid op den voorgrond werden geplaatst, maar alles werd gegroepeerd om zeker mechanisch natuurproces van *goederen-beweeg* en *goederen-verschuiving*.

Hoe sterk die opvatting den leidenden kring beheerschte, blijkt uit de geliefkoosde benaming van *chrematistiek, warenleer* of *katallatiek*, leer van het *ruilverkeer*. Zij komt ook tot uiting in de vroeger algemeen aanvaarde indeeling van de theorie der economie: voortbrenging, verdeeling, verbruik, ruil, door J. B. Say, geïntroduceerd in zijn *Traité de l'économie politique ou simple exposition de la manière dont se forment, se consomment et se distribuent les richesses*. De *richesses*, de rijkdommen, de goederen, vormden den inzet. In dien gedachtengang paste de omschrijving der economie, die een der klassieke voormannen aldus formuleerde: „De wetenschap der

economie is niet de wetenschap van het menschelijk leven of van het maatschappelijk leven, ook niet die van het maatschappelijk geluk, ja zelfs niet die van het stoffelijk welzijn der menschen. Zij zou toch bestaan en noch in voorwerp, noch in doel eenige wijziging ondergaan, indien de stoffelijke goederen, in plaats van tot ons welzijn bij te dragen, daarvoor geenerlei nut afwierpen, aangezien de goederen toch zouden worden voortgebracht, geruimd en verdeeld."

Protest daartegen bleef ook in de periode, waarin de oude school oppermachtig was, niet achterwege. Veel te weinig aandacht heeft getrokken het reeds in 1861 door Albert Schäffle gepubliceerde *Mensch und Gut in der Volkswirtschaft oder der ethisch-anthropologische Standpunkt in der Nationalökonomie*. Overtuigend tegen de bestaande richting in is zijn pleidooi voor een ethisch-anthropologische economie, die boven de *zaak*, boven het *goed* de *persoon*, boven het *vleesch* den *geest* stelt.

De historische school nam dat protest over. Friedrich List vervolgde de machthebbers met de hartstochtelijke vraag: „Is dan de mensch niets, de rijkdom alles?" en in zijn leer der productieve krachten vond systematische verdediging zijn stelling: „De kracht rijkdommen te scheppen is oneindig véél gewichtiger dan de rijkdom zelf". Wilhelm Roscher, de sympathieke grootmeester der historische school, vangt dan ook zijn *System der Volkswirtschaft* aan met deze ondubbelzinnige uitspraak: „Ausgangspunkt wie Zielpunkt unserer Wissenschaft ist der Mensch".

Zoo leefde reeds in de vorige eeuw in den kring der historische school het besef, dat een andere koers moest worden ingeslagen en de bestudeering der economische verschijnselen welbewust, meer dan tot dusver, om den mensch en zijn activiteit moest worden gegroepeerd. Echter verijdelde het optreden van de jongere linie der historische school in haar evolutionistisch streven, haar eenzijdige voorliefde voor historisch onderzoek en haar kleineering van theoretische studiën, dat de nieuwe geest de structuur van de wetenschap der economie beslissend beheerschte. De groote doorbraak kwam eerst in de twintigste eeuw, zoodat thans de aanvaarding van het anthropocentrisch karakter vrijwel een voldongen feit is.

Uitzonderingen zijn er — Prof. Hennipman in zijn doorwrocht boek *Economisch motief en economisch principe* herinnerde daaraan. Zeer beslist keert zich Schumpeter in zijn *Das Wesen und Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie* tegen Marshall en anderen, die den „ordinary business man” tot uitgangspunt kiezen. „Wij willen” — zoo verklaart Schumpeter — „in het geheel niet zien op den handelenden mensch, maar alleen op de goederenhoeveelheden; wij willen de veranderingen van *deze* beschrijven, zooals deze zich automatisch voltrekken, zonder daarbij verder acht te slaan op de menschen, die ze in het leven roepen”. Nog feller verwerpt Ernst Schuster in zijn *Kritische Untersuchung „Das Einkommen”* de anthropocentrische opvatting in deze zinsneden: „De mensch is niet het middelpunt, niet het begin, niet de oorzaak en niet het doel. De mensch is niet de bron van de economische bedrijvigheid, maar de sluis waardoor deze zich beweegt”.

Uitingen als deze echter worden thans overstemd door den roep, die de economie vaster wil binden aan de activiteit van den mensch. Niet toevallig is het, dat Werner Sombart, de rustelooze vorscher en beschrijver van economische verschijnselen, als wetenschappelijk testament in 1938 naliet een volumineus werk *Vom Menschen*, dat beginnend met de vraag: Wat is de mensch? een voor de economen aanvaardbare anthropologie zoekt op te bouwen. Het moet de opmerkzaamheid trekken, dat deze verhoogde belangstelling voor den mensch *in de economie* geenszins op *zich zelf* staat, maar samenvalt met een strooming in onderscheidene wetenschappelijke regionen waar te nemen. De mensch is in het gedrang gekomen en voor het herstel van zijn eerepositie maken talrijken zich op.

Het geruchtmakend boek van Dr Alexis Carrel *L'homme cet inconnu* (Parijs, 1935) beweegt zich wel hoofdzakelijk op *medisch* terrein met zijn hartstochtelijk protest tegen het voortschrijdend specialisten-dom, dat door het menscheijk lichaam in stukjes te deelen den juisten blik op den mensch verliest, maar het maakte indruk en oefende invloed ver buiten den kring van de geneeskundige wetenschap. Ook Prof. Dr L. van der Horst in zijn *Psychopathologie en menschbeschou-*

wing (1946) klaagt: „in de geneeskunde wordt het begrip „mensch” in den regel aan een dusdanige reductie onderworpen, dat het zicht op den mensch als *eenheid* en als *geheel* dreigt verloren te gaan”. Dezelfde toon weerklinkt in zijn leerboek *Anthropologische psychiatrie* en vooral het mee door hem geleide *Nederlandsche Tijdschrift voor de psychologie en haar grensgebieden* bevat kostelijke verhandelingen, die den mensch de hem toekomende plaats zoeken te verzekeren.

Teekenend is, dat in het studiejaar 1938—1939 voor de studenten van de medische en andere faculteiten der gemeentelijke Universiteit te Amsterdam een achttal voordrachten werd gehouden, gewijd aan *den mensch*. Daarin werd het pleidooi geleverd voor een anthropologie, niet als wetenschap van lichaam, ras, van den mensch als biologisch species, maar als leer van den *geheelen mensch*. Daarin werd ook met dankbaarheid geconstateerd, dat het menselijke in het standpunt van de wetenschappen allengs sterker aan den dag treedt.

Den terugslag van dit streven ontmoeten wij in de *psycho-techniek*. Waterink acht in zijn rede, voor de Belgische radio gehouden (20 September 1946) over *Bedrijf en mensch*, de beslissende vraag voor de bedrijfspsychologie deze: hoe laten wij den *mensch* in het bedrijf het best tot zijn recht komen? De onder redactie van Dr Ph. M. van der Heyden onlangs aangevangen reeks verhandelingen, handelend over *Psycho-techniek*, ontwikkelt op blz. 69 haar program met de woorden: „Niet op de mogelijkheden der *techniek* zal in de toekomst onze aandacht gericht moeten zijn, maar zij zal moeten uitgaan naar het probleem de psychische geaardheid van den mens met zijn levensmilieu te doen harmoniëren.” Vrij algemeen doortrekt thans de studie van de psychotechniek de geest die Münsterberg in zijn in 1912 verschenen *Grundzüge der Psychotechnik* deed klagen over de zonde van het moderne bedrijfsleven, „die, wanneer zij niet doelbewust wordt teniet gedaan, zich steeds op noodlottiger wijze zal wreken”. „Men heeft” — zoo schreef hij — „in het moderne bedrijfsleven den wetenschappelijken arbeid op de waren, op de machines, op de verkeersmiddelen, kortom op alle *materieele* voorwaarden van het succes geconcentreerd en daarbij buiten beschouwing gelaten, dat uitein-

delijk nergens *economisch* vruchtbaar werk kan worden verricht, zonder dat de *mensch* er een werkzaam aandeel in heeft. Zijn psychophysische eigenschappen hebben in het belang van het bedrijfsleven evenzeer recht op belangstelling en vergen een grondig en zorgvuldig onderzoek."

Verrassend zijn de nieuwe publicaties, die op dit gebied den mensch naar voren schuiven. De jongste is *Mens en onderneming*, verzorgd door het Psychologisch centrum van de Nederlandsche steenkolenmijnen. Dat inderdaad verhooging van de waardeering van den menschelijken factor in het voortbrengingsproces niet overbodig is, blijkt uit de mededeeling, die in de pers circuleerde, toen Ingenieur Ringers en zijn manschappen hun werk tot droogmaking van de overstroomde gebieden in Engeland beëindigd hadden. Het bericht was in dezen merkwaardigen vorm gehuld: „Twee Nederlandsche kranen, die geholpen hebben bij het herstel van de dijkdoorbraak bij Morton in Engeland, maken zich gereed om naar Nederland terug te keeren. Ze zijn namelijk met hun werk gereed gekomen. (Het bijbehorende personeel zal zoo spoedig mogelijk worden nagezonden)."

Ook onderscheidene takken der rechtswetenschap bleven niet onberoerd van dit streven naar versterking van 's menschen positie. Het in den bezettingstijd door den Noorschen bisschop Berggrav geschreven boek *Der Staat und der Mensch* levert een suggestief antwoord op de centrale vraag: „Hoe kunnen de menschen een staat bekomen, die den mensch respecteert".

Het Charter der Vereenigde Naties vangt aan met de zelfbewuste verklaring, dat de aangesloten volken vast besloten zijn het geloof in de fundamenteele rechten van den mensch te versterken. De Minister van Buitenlandsche Zaken ten onzent benoemde bereids een Commissie van advies inzake de rechten van den mensch ter bereiking van dit groote doel.

Tot *staatsrecht* en *volkenrecht* bleef het opkomen voor verruiming der menschelijke invloedssfeer niet beperkt. In het *strafrecht* won de overtuiging, dat niet de *misdad*, maar de *misdadiger* de centrale figuur vormt, dermate veld, dat onlangs de advocaat-generaal bij het gerechtshof te Amsterdam, Mr A. A. L. F. van Dullemen in zijn voordracht *De officier van*

justitie tegenover den misdadiger waarschuwde tegen het verwaarloozen van de objectieve zijde van het strafbare feit. In den loop van dit jaar aanvaardde Mr Petit zijn ambt van hoogleeraar in het burgerlijk recht aan de Rooms-Katholieke universiteit te Nijmegen met een rede over: „*het beeld van den mensch in de burgerlijke wetgeving*”. Al vroeger, in 1933, hield Dr Hugo Sinzheimer als bijzonder hoogleeraar in de rechts-sociologie aan de gemeentelijke universiteit te Amsterdam een inaugureele rede over: *Das Problem des Menschen im Recht*, waarin hij, uitgaande van de stelling, dat de mensch het „Grundproblem des Rechts” is, zoo scherpe grenslijn trekt tusschen den mensch, zooals het *burgerlijk recht* en zooals het *arbeidsrecht* hem ziet, dat de hoogleeraar, geroepen tot het onderricht in beide takken der rechtswetenschap, wel tot bijzonder schoone synthetische taak geroepen is.

In het kader nu van al deze uitingen en verschijnselen zal geen verwondering wekken het thema waarin door mij de ontwikkeling van de economie in de 20e eeuw kort werd saamgevat: van goederenleer tot wetenschap van het menschenlijke welvaartsstreven. Het bijbrengen van enkele bewijzen tot staving van de juistheid dezer typeering en bespreking der vraag of en onder welke voorwaarden de ontwikkeling der economie in deze richting mag worden toegejuicht, vormen het laatste deel van mijn betoog.

De ontwikkeling, zoowel van de *bijzondere* economische leerstukken als de structuur der economie in het *algemeen*, wordt beheerscht door de toenemende erkenning der centrale positie van den mensch.

Het aanstippen van enkele speciale economische theorieën levert ten deze voldoende bewijs.

Gewezen moet worden op de *waardeleer*. Toevallig is het zeker niet, dat Albert Schäffle, de man, die pionierswerk verrichtte met zijn reeds genoemde verhandeling over *Mensch en goed in de volkshuishoudkunde*, ook de auteur is van een interessante verhandeling over *Die ethische Seite der national-ökonomischen Lehre vom Werthe*, gebouwd op de stelling, dat goederen alleen waarde bezitten, wanneer zij in verband worden gebracht met den mensch en zijn behoeften. Volkomen

overeenstemming tusschen de economen is op het stuk van de waardeleer niet bereikt, maar wel kan worden getuigd dat de oude, de objectieve, causale of genetische theorieën, die ter verklaring van het waardeverschijnsel alle aandacht saamtrokken op den arbeid, de productiekosten of reproductiekosten besteed aan het goed, het vejd hebben moeten ruimen voor de subjectieve of teleologische opvatting, rustende op de stelling, dat beslissend is de beteekenis welke een goed bezit, voor de bevrediging der menschelijke behoeften heeft.

Gelijke gang van zaken valt bij de prijsleer te constateeren. De vraag, ten onzent door Cobbenhagen in verschillende verhandelingen met beslistheid gesteld en beantwoord: Is de prijs *instrument of regulator*? moet leiden tot een bescheid, dat het instrumentaal karakter van den prijs hoog houdt. Het meermalen geciteerde woord van Friedrich Bülow: *Preise sind auch Sinnbilde des Lebens* brengt terecht onder meer tot uitdrukking de gedachte, dat in de hoogte van den prijs, die een mensch bereid is tot aanschaffing van eenig goed te besteden, zich iets van zijn cultureele en moreele opvattingen weerspiegelt. De prijs is niet een wiskunstige grootheid, losgemaakt van den mensch, niet een zelfstandige grootheid, staande boven den mensch. De prijs is niet onafhankelijk heerscher, maar instrument van menschelijk handelen. Uiteenlopende stoffelijke en zedelijke overleggingen, machtsontwikkeling van individuen en organisaties, leiding der Overheid geven aan vorming en gang van den prijs richting. ,

Niet minder dan bij de verklaring van waarde en prijs speelt thans in de geldleer het menschelijk element een overheerschende rol. Met zoo groote kracht voltrok zich in veler gedachtengang de ontwikkeling van het geld van *substantie*, van *stof* tot *functie*, zoo absurd geacht werd, ter verklaring van het wezen van het geld, het teruggrijpen naar het stoffelijk substract, naar goud of zilver en zoo sterk werd de wil van de Overheid, overeenkomst en gewoonte der menschen als bepalend element gehuldigd, dat niet overbodig is het vermaan van meer voorzichtigten, dat geld maar niet iets zuiver kunstmatigs is, dat met een valor *impositus* niet kan worden volstaan. maar een valor *intrinsecus* zal moeten aanwezig zijn.

Eveneens staat ook de opvatting van het kapitaalebegrip onder invloed van de geschetste evolutie. Rangschikken onderscheidene economen de menselijke talenten, den mensch tot het kapitaal, de moderne opvatting is van anderen geest doortrokken. In de verhandeling van Turgeon, *L'homme est-il un capital?* ligt afdoende bestrijding dezer zienswijze besloten. Alle geestelijke eigenschappen moeten buiten het kapitaal-begrip worden gehouden, wijl ze onafscheidelijk zijn verbonden met den mensch, die subject voor de economie is en het gansche productieproces beheerscht. De mensch vormt, bestiert het kapitaal, maakt het door zijn arbeid vruchtbaar. Het kapitaal is een product, waarvan de mensch de bewerker is; het kapitaal is een gevolg, waarvan de mensch oorzaak is; het kapitaal is een middel, de mensch doel.

Over het menselijke in de onderneming — om een nieuw voorbeeld aan te roeren — is de laatste jaren veel gehandeld. Mr Marius G. Levenbach gaf in zijn reeds in 1931 verschenen voordracht over *De menselijke verhoudingen in de onderneming* een respectabele staalkaart van uitspraken van bedrijfslieden van naam, die met hun autoriteit dekten de stelling, dat de onderneming allereerst is een geheel van menschen, waarin de *mensch*-ondernemer en de *mensch*-arbeider de drijvende krachten vormen. Het betreft hier meer de *practijk* van het ondernemingsleven, maar ook de *theoretische* fundeering van onderneming en ondernemer is doortrokken van de gedachte, dat de menselijke factor niet mag worden verwaarloosd. Daarom ontbreken niet de waarschuwingen — Cobbenhagens proefschrift over *De verantwoordelijkheid in de onderneming* is niet de minst belangrijke — tegen het streven om de onderneming los te maken van bepaalde personen, haar te proclameeren tot een zelfstandige organisatie met eigen doel en middelen. Door den mensch te wringen in een onpersoonlijk maaksel, rijst gemakkelijk de gedachte, dat de *mensch* middel, de *onderneming* doel is. De verhandeling van Mr N. de Beneditty, *Evolutie van „autonome” naar heteronome overeenkomst* (Weekblad voor Privaatrecht, Notariaat en Registratie 337 en 338) en vooral de belangwekkende studie van Jhr Mr C. M. O. van Nispen tot Sevenaer in *Themis* (1935, blz. 313)

onder den titel *Gemeenschapsrecht of de verrassende opgang van nieuwe rechtsbeschouwingen* geven overvloedige aanwijzingen van het gevaar, dat dreigt in de geruchtmakende theorie der „institutions” door Renard en Maurice Hauriou ontwikkeld. Tegen die constructie rijst niet slechts de bedenking, dat de rechtszekerheid wordt bedreigd door het prijsgeven van den objectieven grondslag in wet en overeenkomst gelegen, maar vooral is te duchten de ondermijning van de persoonlijke verantwoordelijkheid, welke de aanvaarding van deze moderne theorie met zich kan brengen.

Eindelijk openbaart zich het anthropocentrisch karakter van de economie zeer beslist in de beschouwing over den arbeid. De oud-liberale stelling, dat arbeid een waar is, wier gang beheerscht wordt door dezelfde regelen als het verhandelen van andere waren, vond al sterker bestrijding. Prof. C. A. Verrijn Stuart moge de clause in het Vredesverdrag van Versailles, die het waren-karakter van den arbeid loochent, als een „misleidende frase” beschimpen, Schumpeter — de man van de goederenleer — en Cassel mogen door gekunstelde redeneeringen pogen voor het warenkarakter van den arbeid een aannemelijke constructie te vinden, het baat hun niet.

De groote doorbraak is hier gekomen, de groote doorbraak van het beginsel, dat de arbeid onlosmakelijk is verbonden met den mensch. Velen zijn opgestaan tot verdediging van dit beginsel en van de konsekwenties daaruit te trekken. Om ons tot ons land te bepalen zij onder meer gewezen op de verschillende geschriften van Mr Levenbach, op de verhandeling van mej. Dr A. Biegel, *De factor „mensch” in het arbeidsproces* en vooral op *Nederlandsche sociale politiek* van Prof. Mr C. P. M. Romme met zijn kloek protest tegen de degradeering van den beelddrager Gods in het economische- en rechtsverkeer tot een zaak, een gebruiksvoorwerp naar den wil van een ander.

Duidelijke aanwijzing van de kentering der denkbeelden vormt het in 1946 verschenen lijvige werk van Mr N. E. H. van Esveld, *De ontplooiing van het individu in het arbeidsrecht*. Niet elk onderdeel van deze ietwat te breed opgezette studie kan worden aanvaard; de tegenstelling door hem gemaakt tusschen de *bescherming* en de *ontplooiing* van den arbeid, waarop zijn

boek voor een goed deel rust, lijkt te fors en onnatuurlijk, daar *bescherming* als algemeen begrip de *ontplooiing* in zich sluit. In weerwil van deze bedenkingen mag de verschijning van dit werk uit liberalen kring dankbaar worden begroet als verblijdend teeken van de kracht waarmee het besef van het geheel *eenig* karakter van den *persoonlijken*, den *menschelijken* productiefactor arbeid in de economische gedachtenwereld baan brak. Het spreekt van zelf, dat deze opvatting ver reikende konsekwenties met zich bracht voor loonleer en loonpolitiek, voor het arbeidsrecht, waarin niet mag worden gezien de regeling van sommige vermogensrechtelijke transacties, welke met de „waar” arbeid kunnen worden gesloten, maar waarbij de volle persoonlijkheid van den mensch, den drager van den arbeid, in het geding komt.

Wat tot hiertoe met betrekking tot de bijzondere leerstukken werd aangevoerd, geeft een indruk van de kracht, waarmee doordrong de gedachte, dat de mensch in het middelpunt der economische beschouwingen staat. Nog eischt beantwoording de vraag in hoeverre handhaving en versterking dier gedachte aan de wetenschap der economie gewenschten vorm geeft.

De mensch staat in het middelpunt — de *werkelijke* mensch. Geen fictieve mensch-droom der verbeelding. Niet de *homo economicus*, de mensch alleen en uitsluitend door het eigenbelang gedreven, die met de geringste opoffering zoo veel mogelijk goed tracht te verkrijgen. Belangrijke plaats nam hij in de klassieke economie in en wonderlijke capriolen zijn met hem verricht; in allerhande variaties is hij den volke aangediend om zijn verschijning aannemelijk te maken. Hennipman beeldde in zijn boek *Economisch motief en economisch principe* tot in bijzonderheden uit de verschillende gestalten van dien geliefden anonymus. Om hem werden gesponnen theorieën, die den handel en wandel van Robinson Crusoe, den mensch onberoerd van alle maatschappelijke verkeer, tot voorwerp van studie kozen en Robinson als producent, Robinson als consument, Robinson als rentetrekker ten voete uitbeeldden. Anderen verlustigden zich in het ontwerpen eener *statistische* economie, waarin arbeid en kapitaal onveranderlijk zijn in hoeveelheid,

geen verandering komt in de wijze van produceeren en van andere niet in werkelijkheid bestaande gegevens wordt uitgegaan.

Rechtvaardigheid gebiedt te erkennen, dat de auteurs dezer luchtspiegelingen der verbeelding zich over het algemeen bewust waren bij dit optreden een hypothetisch uitgangspunt te kiezen. Zij isoleerden en abstraheerden, zooals de natuurkundigen experimenteeren. Het goed recht dier werkmethode kan tot op zekere hoogte worden erkend, al moet het principieel onderscheid tusschen de natuurwetenschappen en de economie op economisch terrein tot groote matiging in het verwaarloozen van de werkelijkheid leiden. Grooter dan het *nut* achten wij de *schade*, die door dit verwijlen in een denkbeeldige wereld kan worden opgelopen, doordien de historie rijk is aan voorbeelden, die doen zien hoe bij den verderen uitbouw met miskenning van het *hypothetisch* uitgangspunt werd vergeten, dat de gevonden resultaten geenszins de werkelijkheid dekken. Theorieën werden opgesteld, zoo vervreemd van alle werkelijkheidsbesef, van alle maatschappelijk beweeg, dat Renan reeds hoonend vroeg of werd uitgegaan van een mensch, die als vondeling ter wereld was gekomen en als vrijgezel zou sterven. Van zoo essentieele factoren werd geäbstraheerd, dat Ruskin dergelijk economisch geliefhebber spottend gelijk stelde met een leer van de gymnastiek uitgaand van een mensch zonder armen en benen. Veel kwaad is door die miskenning der werkelijkheid gebrouwen: de wetenschap der economie geraakte daardoor in discrediet en het economisch leven leed schade. Zoo werd naar deducties uit een fantastische maatschappij van vrij ruilverkeer een „reine” vrijhandelsleer opgebouwd en met zoo star dogmatisme doorgevoerd, dat een Nederlandsch hoogleeraar in de economie voor zijn rekening nam de stelling, dat wanneer goederen in Nederland geproduceerd even duur zijn als die in het buitenland vervaardigd, aan de *buitenlandsche* de voorkeur dient te worden gegeven. Immers, doordien Nederland, dat door geringere transportkosten een voorsprong heeft boven andere landen, binnenlands niet goedkoop kan leveren dan zijn buitenlandsche concurrenten is het bewijs van de achterlijkheid zijner productie geleverd.

Deze intellectueele gymnastiek en zoo veel meer maakt begrijpelijk, dat, toen op de vergadering van de Nederlandsche Juristenvereniging in 1899 de opleiding van juristen aan de orde was gesteld, Mr A. F. de Savornin Lohman in zijn *Nota* ten opzichte van de economie den eisch stelde, dat den studenten hierbij vooral kennis van het *maatschappelijk leven* moest worden bijgebracht. Hij, evenals Mr Kruseman, de vroegere president van het gerechtshof te Amsterdam, achtten een zich baseeren op de werkelijke maatschappelijke toestanden noodzakelijk.

In stee van willekeurige hypothesen en vereenvoudigingen dienen te worden gesteld de verschijnselen der werkelijkheid, die en wat hun onderling verband en wat de daaruit af te leiden gevolgtrekkingen betreft, worden bestudeerd naar een op ervaring berustende onderzoekingsmethode.

Op velerlei wijze is dat besef in onze dagen versterkt. In het hoofdwerk van Eucken zoowel als in zijn vlugschrift *National-ökonomie* klinkt de roep om een „werkelijkheids-economie”, die in onlosmakelijk verband met het dagelijksch leven moet worden behandeld. Die roep is ook ten onzent verstaan.

Al is het jammer, dat het vorig jaar het werk van den Leidschen hoogleeraar Weststrate *Beschrijvende economie* afzonderlijk, los van de theorie, verscheen en dat de stof niet met deze is verwerkt, toch biedt dit boek een samenstel van gegevens, dat aan de bestudeering van de wetenschap der economie ten goede moet komen. Ook in den opbloei van de *bedrijfseconomie* schuilt, aangezien het economisch proces zich voor een belangrijk deel in het bedrijfsleven afspeelt, een sympathiek element, indien althans niet de nauwe band *met* en de afhankelijkheid *van* de algemeene economie uit het oog wordt verloren.

Een nauwgezet bespieden van het werkelijke leven zal behoeden voor de zonde, die in het verleden de economie verleidde tot het proclameeren van wetten met algemeene geldigheid voor iederen tijd en elk volk. Profetieën, die kant noch wal raken, zijn krachtens die wetten uitgesproken. Het geschrift van Francis Hirst, *Wallstreet and Lombardstreet*, geeft een pittig overzicht van de komisch-tragische voorspellingen,

waartoe deze brood-etende profeten zich met name vóór het uitbreken van de crisis in 1929 lieten verleiden.

In het zoo dicht mogelijk benaderen van de werkelijkheid moet ook de oplossing worden gezocht van de twistvragen, die tot op den huidigen dag den economischen kring beroeren. Moet naast de *vrede*seconomie plaats worden bereid aan een aparte economische leer, in *oorlogstijd* geldend — de kwestie deed tijdens den eersten wereldoorlog een vloed van literatuur pro en contra „Kriegswirtschaftslehre” ontstaan, die na 1939 nog breeder omvang kreeg. De Oostersche volkshuishouding vertoont gansch ander beeld dan de Westersche — daarom verdedigde de Leidsche hoogleeraar J. H. Boeke, zoowel in zijn inaugureele rede als in zijn hoofdwerk *Indische economie*, het bestaansrecht eener dualistische economie, waartegen Timmer in zijn in 1947 te Batavia verschenen geschrift *Object en methode der sociale agronomie* voor de één- en ondeelbaarheid der economische wetenschap partij koos. Al wordt de zijde gekozen van hen, die geen aparte zelfstandige leer voor oorlogstijd en Oostersch beweeg begeeren, toch moet aan de diep-ingrijpende gevolgen van wisselende tijd en plaats alle aandacht worden gewijd en dient hierin een ernstige waarschuwing te worden gezien tegen een zweren bij absolute economische wetten.

Terecht is in de economie al meer verlaten de zoogenaamde „natuur-wetenschappelijke” methode, die in de klassieke economie troef was en neigt zij tot verdere concretiseering.

Het anthropocentrisch karakter der economie alzoo — het moet worden aanvaard en dit zal tot den gewenschten opbouw der economie leiden, indien de mensch worde gezien gelijk hij werkelijk is en gelijk hij in het maatschappelijk verkeer optreedt.

Door de menschelijke persoonlijkheid op den voorgrond te plaatsen, kan in de verklaring der economische verschijnselen de ontleding van 's menschen drijfveren en wilsuitingen in de economische bedrijvigheid niet worden gemist en de invloed der levensbeschouwing zal zich daarbij sterk openbaren.

Doordien het *menschen* zijn, die goederen produceeren,

ruilen, verbruiken, verdeelen, verantwoordelijke mensen, kan de wetenschap der economie bij aanvaarding van het anthropocentrisch standpunt zich niet tot kwantiteitsbeschouwingen beperken. De opvatting omtrent het wezen, het doel, de bestemming van den mensch, speelt hier overheerschende rol en noodzakelijk moet de voortschrijdende ontwikkeling van *goederenleer tot wetenschap van menschelijk welvaartsstreven* leiden tot een sterker beheerschen van de wetenschappelijke beoefening der economie door het principieel standpunt van den onderzoeker.

Deze zienswijze druischt in tegen de meening van hen, die het goed recht van een wetenschappelijken opbouw der economie gefundeerd op een bepaalde levensbeschouwing loochenen. In economicis blijft het ideaal eener „voraussetzungslose” wetenschap lokken, vooral ten onzent. Niet slechts in de geschriften van ouderen als de hoogleeraren C. A. Verrijn Stuart en Bordewijk wordt het hoog gehouden, maar kort geleden proclameerde Hennipman de economie „krachtens haar roeping tot de eenige, die de economische vraagstukken beziet in volledige rust en objectiviteit, los van alle afzonderlijk belang, vrij van vooropgezette politieke denkbeelden of wereldbeschouwingen”. Buiten onze grenzen werd minder star aan dit denkbeeld vastgehouden. Gewezen zij slechts op onderscheidene uitingen in Röpke's *Civitas humana*; gewezen zij vooral op de weifelingen van Werner Sombart. Hij was de man, die met Max Weber de vergadering van de *Verein für Sozialpolitik* in 1909 in beroering bracht door het invoegen van het „sein-sollende” in wetenschappelijke economische overleggingen als „een zaak des duivels” te veroordeelen.

Welnu — goed 20 jaren later, in 1930, kwam uit zijn boek *Die drei Nationalökonomiën*. Tot dat drietal behoort allereerst de *richtende*, de *normatieve* economie, die zich door eischen van religie en ethiek laat leiden. Hij veroordeelt die evenals de *ordenende* economie, die door het proclameeren van algemeen geldende wetten de natuurwetenschappen tot voorbeeld neemt. Maar dan introduceert Sombart een derde species, die zijn sympathie bezit, de *verstehende* economie, die *geesteswetenschap*, niet *natuurwetenschap* wil zijn, den „zin” der verschijn-

selen zoekt te verstaan, een inzicht in het *waarom* wil geven en zoo tot immanente kennis komen. Niet wel is in te zien hoe hier de overheerschende werking van de levensbeschouwing is uit te schakelen en het ten tooneele voeren van deze „*verstehende*” economie is een duidelijke aanwijzing van het onbevredigend gevoel door de „*ordenende*” economie gewekt, al wordt dan de „*richtende*” niet aanvaard.

IJdel is de waan, dat de beoefening der economie zou kunnen of moeten geschieden los van subjectieve waardeschattingen. Elke economische theorie vindt bewust of onbewust haar uitgangspunt in een bepaalde levensovertuiging — Bonars *Philosophy and political-economy* levert daarvan overtuigend bewijs.

De eerste zinsnede, waarmede Sombart zijn wetenschappelijk testament aanvangt: „*Wat is de mensch?*” stelt een probleem, welks uiteenlopende oplossing noodzakelijk moet leiden tot diepingrijpende verschillen bij de behandeling der economische vraagstukken. Wat is de mensch? Allerhande abstracties en illusies zijn gekroond tot het type van den mensch, den nieuwen mensch. Just Havelaar heeft in zijn *Essays over De nieuwe mensch* (Hilv. 1928) een verbijsterend bonte verzameling van „*nieuwe menschen*” uitgestald en hij zelf, geloovend aan de groeikracht van „een universeel ondogmatisch Christendom, dat meer religieuze zedeleer dan een godsdienst beteekent”, voegt aan die collectie een nieuw type toe, waarvan als sprekende trek wordt vermeld: „De mensch is niet zondig”.

Gods Woord leert anders. Dat spreekt van een mensch in zonde ontvangen en geboren — nochtans als beeldrager Gods met eer en heerlijkheid gekroond, heerschend over de werken van Gods handen, geroepen de schepping tot 's menschen heil en Godes eer te vervolmaken. Naar onze overtuiging moet die Christelijke beschouwing gelijkelijk het economisch *handelen* en *denken* doortrekken. In zijn kort geleden verschenen boek „*De massa-mensch en zijn toekomst*” maakt Ingen. Stoffel de treffende opmerking: „Wanneer na den vrede van Munster in 1648, toen de oorlog tegen Spanje een einde nam, de gemiddelde Nederlander zich de vraag „Wat nu?” gesteld had, dan zou dit voor hem beteekend hebben: „Wat zal God nu verder over ons

beschikken, wat zal ons lot zijn?" Nu is dat anders. De vraag „wat nu?" beteekent dan thans: Volgens welk plan zullen *wij* nu de wereld of de maatschappij verder vormen?"

Typeerend voor deze geestesrichting is de wijze, waarop in 1935 het geruchtmakend *Plan van den Arbeid* ten onzent den volke werd aangekondigd. In allen ernst werd woordelijk gewaagd van een *Plan-geloof*, dat gericht moest zijn op de *vorming* van een nieuwen *Plan-mensch*. Vooraanstaande leidslieden verklaarden letterlijk: „Het Plan is de uitdrukking van den fellen wil om het eigen lot in eigen handen te nemen". „De door onze beweging uitgedragen gedachte herstelt het vertrouwen in den mensch, die in staat is zijn eigen economie op te bouwen, zooals hij dat wil".

De toon, in deze populaire actie aangeslagen, strookt al te zeer met den gedachtengang in de economische literatuur overheerschend. Na het standaardwerk van Roscher zijn — met uitzondering van de Roomsche Katholieke literatuur, die onder meer in het *Lehrbuch* van Heinrich Pesch monumentale bijdrage bezit — de wetenschappelijke economische publicaties, getuigend *van* en gebouwd *op* het geloof in God, die de schepping onderhoudt en regeert, pijnlijk schaarsch. *Secularisatie* der economie moet ook tot de karaktertrekken van haar ontwikkeling in de 20e eeuw worden gerekend. Toch is gemakkelijk in te zien, dat de roep om een economie naar Christelijke belijdenis niet wordt ingegeven door de gril om bij splinterige methodologische en terminologische kwesties een geforceerd eigen geluid te doen hooren, maar opkomt uit de noodzaak de beginselen, in Gods Woord neergelegd, tot richtsnoer te nemen bij de groote vraagstukken met het economisch denken onlosmakelijk verbonden, als daar zijn: de verhouding van God en mensch, van stoffelijk en geestelijk goed, van individu en gemeenschap, van staat en maatschappij, de waardeering van instituten als arbeid, gezin en eigendom. Dit echter wordt door velen bij economische overleggingen *genegeerd* of naar de nieuwe spreekwijze als een zoogenaamd *datum* buiten het afgebakend terrein der economie gesloten. Dit datum wordt dan feitelijk meer een *fatum*, dat den geregelden gang van het economische proces verstoort, dan een bezielende factor, alle economisch handelen

en denken doortrekkend. Anders werd geoordeeld door een man, wiens tragisch vroeg sterven ook voor de Vrije Universiteit hoopvolle verwachtingen afsneed. Dr. J. Ridder bedoelen we, die in zijn laatste wetenschappelijke publicatie, handelend over *Het geloof als datum* schreef: „De grondwaarheden van het Christendom dienen richtsnoer te zijn voor den uitbouw van de economische wetenschap naar het algemeen verlangde doel van ineenpassen van theorie en praktijk. Op basis van het geloof in God als Schepper en Onderhouder van deze wereld dient de economie verder te worden ontsloten.”

De lang verbeide economische faculteit aan onze universiteit heeft hier een gewichtige taak te vervullen. Het verlangen naar haar komst geeft rijker inhoud aan de bede waarmee ik eindig: Dat onze Vrije Universiteit leve, groeie en bloeie!

